II Międzynarodowe Spotkania Interdyscyplinarne
'Motywy Przez Wieki'

II International Interdisciplinary Meetings
'Motifs Through The Ages'

Książka Abstraktów
Abstract Book

Redakcja / Edited by
Leszek Gardeła, Kamil Kajkowski & Paweł Szczepanik

Muzeum Zachodniokaszubskie w Bytowie
Bytów 2014

II Międzynarodowe Spotkania Interdyscyplinarne
'Motywy Przez Wieki'

II International Interdisciplinary Meetings
'Motifs Through The Ages'

*

Książka Abstraktów
Abstract Book

Kończyny, kości i ekshumacje w dawnych kulturach

Bones, limbs and exhumations in past societies

*

Redakcja / Edited by
Leszek Gardeła, Kamil Kajkowski & Paweł Szczepanik

Muzeum Zachodniokaszubskie w Bytowie
Bytów 2014

Książka abstraktów referatów wygłoszonych na konferencji "Kończyny, kości i ekshumacje w dawnych kulturach" zorganizowanej w Muzeum Zachodniokaszubskim w Bytowie w dniach 15-17 października 2014 roku.

An abstract book of papers presented at the conference "Bones, limbs and exhumations in past societies" organized at Muzeum Zachodniokaszubskie in Bytów between 15-17 October 2014.

Redakcja / Edited by:
Leszek Gardeła (Instytut Archeologii, Uniwersytet Rzeszowski)
Kamil Kajkowski (Muzeum Zachodniokaszubskie w Bytowie)
Paweł Szczepanik (Instytut Archeologii, UMK)

Korekta językowa / English proof-reading:
Ben Raffield (Department of Archaeology, University of Aberdeen)

Projekt okładki / Cover design:
Karolina Michałowska

ISBN 978-83-93-28-18-4-8

© Muzeum Zachodniokaszubskie w Bytowie
Bytów 2014

Zaproszenie

Międzynarodowe Spotkania Interdyscyplinarne ‘Motywy Przez Wieki’ zainicjowane zostały w 2012 roku, a ich nadrzędnym celem jest chęć prowadzenia otwartego dialogu pomiędzy przedstawicielami rozmaitych gałęzi humanistyki (m.in. archeologii, historii, antropologii, filologii, filozofii, językoznawstwa) w zakresie problematyki związanej z ludzkim ciałem, cielesnością i śmiercią.

Druga edycja ‘Motywów Przez Wieki’ zaplanowana została na 15-17 października 2014 roku i poświęcona będzie ‘kończynom, kościom i ekshumacjom w dawnych kulturach’. Zaproponowany temat spotkania jest próbą wyjścia naprzeciw nowym problemom badawczym dotyczącym zjawiska otwierania grobów oraz dokonywania różnych ‘manipulacji’ ich zawartości.

Różnorodne formy interakcji ze zmarłymi – często przejawiające się w otwieraniu grobów, wchodzeniu do komór grobowych, deponowaniu w nich jedzenia lub rozmaitych sprzętów, a także wyciąganiu z nich ludzkich szczątków, części ciał (np. kończyny, głowy) bądź przedmiotów – znane są już od epoki kamienia. Podobne działania, choć dziś kojarzą się nam tylko z profanacją zwłok oraz rabunkami, dawniej obdarzone były bogactwem znaczeń symbolicznych. Co istotne, oprócz negatywnych konotacji mogły one czasem stanowić także wyraz ogromnego szacunku wobec tych, którzy odeszli do innego świata.

W ostatnim czasie wspomniane problemy cieszą się wyjątkową popularnością w archeologii anglosaskiej, niemieckiej i skandynawskiej, lecz jak dotąd tematyka ‘otwierania grobów’ i pokrewne jej zagadnienia (np. symboliczne znaczenie ludzkich kończyn lub samych kości) nigdy nie były szerzej omawiane w polskiej literaturze archeologicznej. Jakkolwiek w trakcie badań wykopaliskowych prowadzonych na ziemiach polskich stosunkowo często odnajduje się groby, które noszą ślady ‘zniszczenia’ lub ‘naruszenia’, to rzadko opisom tych zjawisk towarzyszy głębsza refleksja nad ich możliwymi znaczeniami.

Celem tej konferencji będzie więc rewaluacja oraz reinterpretacja podobnych praktyk w różnych okresach dziejowych i kulturach w kontekście najnowszych ustaleń z zakresu teorii oraz metodologii badań wykopaliskowych, a także antropologii kulturowej, filozofii, językoznawstwa oraz innych dyscyplin.

Wspólnie spróbujemy udzielić odpowiedzi na pytanie czy możliwe jest odkrycie zbieżności pomiędzy motywem otwierania grobów wśród ludności kultur pradziejowych, średniowiecznych i nowożytnych zarówno na obszarach Polski, jak i innych terenach Europy. Wierzymy, że możliwość konfrontacji wyników badań z przedstawicielami rozmaitych dyscyplin i ośrodków naukowych okaże się owocna i pozwoli na głębsze poznanie oraz zrozumienie tych fascynujących zagadnień.

Warto dodać, że tegoroczna edycja 'Motywów Przez Wieki' wzbogacona zostanie również kilkoma szczególnymi wydarzeniami. Jednym z nich jest wieczorny wykład specjalny poprowadzony przez Paula Mortimera i Stephena Pollingtona – badaczy i rekonstruktorów należących do grupy Wulfheodenas, którzy opowiedzą o nowej rekonstrukcji enigmatycznego oraz kunsztownie dekorowanego 'kamienia' znalezionego w słynnym kopcu nr 1 w Sutton Hoo. Ponadto, naszemu spotkaniu towarzyszyć będzie wystawa prac autorstwa Mirosława Kuźmy, znanego artysty i ilustratora zajmującego się artystycznymi rekonstrukcjami dawnych pochówków.

Gościem honorowym naszej konferencji będzie Profesor dr. hab. Andrzej Kokowski, który wygłosi wykład wprowadzający pt. 'Gocki fenomen naruszania grobów: sensacyjne odkrycie czy niedopatrzenie metodyczne?'

Wszystkie przedstawione w tym tomie abstrakty zapowiadają niezwykle ciekawe wystąpienia, a zatem serdecznie zapraszamy do udziału w drugiej edycji 'Motywów Przez Wieki'…

Leszek Gardeła, Kamil Kajkowski & Paweł Szczepanik

Invitation

The International Interdisciplinary Meetings ‘Motifs Through The Ages’ were first initiated in 2012 and their goal is to stimulate an open academic dialogue between the representatives of various disciplines within the broad field of the humanities (e.g. anthropology, archaeology, history, linguistics, philology, philosophy) with a particular interest in the notions of human body, corporeality and death.

The second installment of ‘Motifs Through The Ages’ will take place on 15-17 October 2014 and the main theme is ‘Limbs, Bones and Exhumations in Past Societies’. The proposed topic attempts at addressing new research problems regarding the notion of ‘grave robbery’ and different forms of ‘manipulating’ or ‘reusing’ the contents of past burials.

People have tried to interact with the dead in various ways since the Stone Age, by reopening graves, entering burial chambers and depositing objects within them. However, in some instances the furnishings of the graves, as well as human and animal body parts (such as the head or limbs) may have been removed with various intentions in mind. Today similar practices often evoke negative feelings and we immediately associate them with profanation and robbery. In past societies, however, such actions were imbued with a myriad of symbolic meanings. In some instances, they could have actually expressed utmost respect for the dead.

In recent years similar research topics have become increasingly popular in Anglo-Saxon, German and Scandinavian archaeologies, but so far the notion of ‘reopening graves’ and other associated themes (e.g. the symbolic meanings of human limbs or bones) have never been widely discussed with regard to archaeological evidence from Poland. Although cases of ‘robbed’ or ‘disturbed’ graves are frequently found at archaeological sites dated to various time periods, they have thus far not attracted the scholarly attention which they surely deserve.

The aim of this conference will be to reevaluate and reinterpret similar practices in a long-term perspective and in different past societies in the context of the latest theoretical and methodological developments in archaeology, cultural anthropology and other disciplines within the humanities.

We will seek to determine whether any conceptual parallels exist between the notions of reopening graves among various past societies which inhabited the area of Poland and other parts of Europe. We are convinced that an opportunity to contextualize, discuss and confront innovative ideas and the latest discoveries among specialists from various academic disciplines will be both stimulating and beneficial, ultimately leading to a better understanding of these fascinating phenomena.

This year's installment of 'Motifs Through The Ages' will also involve several special events. Among them is an evening lecture by Paul Mortimer and Stephen Pollington, two scholars and reenactors from the group Wulfheodenas, who will discuss the latest reconstruction of the enigmatic and lavishly decorated 'stone' from Mound 1 at Sutton Hoo. There will also be an exhibition of the works of Mirosław Kuźma, a well-known illustrator who over the last several years has worked extensively on artistic reconstructions of past burials.

Our guest of honour is Professor dr. hab Andrzej Kokowski who will give a keynote lecture entitled 'The Gothic phenomenon of grave disturbance: sensational discovery or methodo-logical mistake?'

All abstracts of papers to be presented at our conference look truly exciting and therefore we wish to cordially invite you to take part in the second installment of 'Motifs Through The Ages'…

Leszek Gardeła, Kamil Kajkowski & Paweł Szczepanik

Spis treści / Contents

***

Paul Mortimer & Stephen Pollington
**Odtwarzanie kamienia z Sutton Hoo.*
Rozważania nad pochodzeniem, wykonaniem i znaczeniem enigmatycznego anglosaskiego artefaktu 15
**Remaking the Sutton Hoo stone. An investigation of the origin, design and meaning of an enigmatic Anglo-Saxon artefact* 16
Mirosław Kuźma
**Wystawa / Exhibition* 18
Edeltraud Aspöck
**Analizowanie (mikro)tafonomii otwartych grobów* 20
**Analysing the (micro)taphonomy of reopened graves* 21
Paweł Szczepanik & Dariusz Andrzejczak
**Wyjątkowe pochówki kobiet z kultury przeworskiej odkryte na wielofazowym stanowisku w Inowrocławiu* 22
**Atypical female burials of the Przeworsk culture from Inowrocław* 23
Daniel Żychliński
**Ślady otwierania grobów w okresie wpływów rzymskich w Wielkopolsce* 25
**Traces of opening graves in the Roman Period in Great Poland* 26
Kalina Skóra
**Część i całość, ogień i woda.*
Pochówki birytualne kultury wielbarskiej 28
**Part and whole, fire and earth.*
Bi-ritual burials of the Wielbark culture 29
Tomasz Gralak
**Zamykanie i otwieranie.*
Obrządek pogrzebowy u progu okresu wędrówek ludów 30
**Closing and opening.*
Funeral rites at the beginning of the Migration Period 31
Alison Klevnäs
**Rabunek grobów w królestwach merowińskich i anglosaskiej Anglii* 34
**Grave robbery in the Merovingian kingdoms and Anglo-Saxon England* 35

Martine van Haperen
**Otwieranie grobów we wczesnym średniowieczu. Perspektywa holenderska* 37
**Early medieval reopened graves. A Dutch perspective* 38
Astrid Noterman
**Rabowanie grobów we wczesnym średniowieczu. Przykład francuski* 39
**Early medieval grave robbery. The French case* 40
Leszek Paweł Słupecki
**Mímisbrunnr – składnica organów?* 42
**Mímisbrunnr – a depository of organs?* 43
Anne Hofmann
**Czego żądasz od zmarłych? Powody otwiernia grobów wedle sag islandzkich* 44
**What do you want from the dead? The reasons to open a burial according to the Icelandic sagas* 45
Łukasz Neubauer
** 'In loco […] capitis massam cere rotundam'. Potrzeba zastąpienia brakującej głowy Byrthnotha w kontekście uroczystego pogrzebu ealdormana w katedrze w Ely* 46
**'In loco […] capitis massam cere rotundam'. The need for the replacement of Byrthnoth's missing head prior to the ealdorman's burial in Ely Cathedral* 47
Leszek Gardeła, Kamil Kajkowski & Paweł Szczepanik
**Otwieranie i rabunek grobów w Polsce wczesnośredniowiecznej* 48
**Opening and robbing graves in early medieval Poland* 49
Jerzy Sikora
**Powtórne otwieranie grobów w Ostrowitem. Kilka uwag na temat zwyczajów wtórnego deponowania ciał w grobach we wczesnośredniowiecznej Polsce i Pomorzu* 50
**Reopening graves in Ostrowite. Some remarks on secondary burials in early medieval Poland and Pomerania* 51
Tomasz Kurasiński
**Jeśli nie pochówek, to co? Ludzkie zęby jako wyposażenie pośmiertne we wczesnym średniowieczu* 52
**What if it is not a burial? Human teeth as grave-goods in the Early Middle Ages* 53

Jacek Wrzesiński
**Tafonomia przeciwko czarownicom* 54
**Taphonomy against witches* 55
Joanna Wawrzeniuk
**Rola stopy w obrzędzie pogrzebowym dawnych Słowian w aspekcie porównawczym* 58
**The role of the foot in Slavic funerary practices. A comparative approach* 59
Paweł Duma
**Znaleziska pojedynczych kończyn ludzkich w rejonie pl. Nowy Targ we Wrocławiu – ślady wierzeń magicznych czy pamiątki minionej sprawiedliwości?* 60
**Finds of human limbs in the area of Nowy Targ square in Wrocław – traces of magic beliefs or past judicial practices?* 61
Daniel Wojtucki
**Magia pod szubienicą. Postępowanie z ciałami straconych skazańców na nowożytnym Śląsku i Górnych Łużycach* 63
**Magic at the gallows. The disposal of bodies of executed convicts in early modern Silesia and Lusatia* 64
Izabella Wenska
**Kości w medycynie i magii ludowej Słowian* 65
**Bones in Slavic folk magic and medicine* 66

WIECZORNY WYKŁAD SPECJALNY

PAUL MORTIMER & STEPHEN POLLINGTON

Odtwarzanie kamienia z Sutton Hoo. Rozważania nad pochodzeniem, wykonaniem i znaczeniem enigmatycznego anglosaskiego artefaktu

Od czasu wykopalisk przeprowadzonych w kopcu nr 1 w Sutton Hoo w Suffolk w 1939 roku, znaleziona w nim dekorowana metalem, kamienna sztaba wymykała się wszelkim próbom klasyfikacji. Pojawiały się sugestie, że mogła ona pełnić rolę 'osełki' lub 'berła'. Wykonana niedawno wierna replika tego przedmiotu pozwoliła nam na rozważenie alternatywnych możliwości interpretacyjnych. Naszym zdaniem kamień z Sutton Hoo nie pełnił żadnej z przypisywanych mu wcześniej funkcji. W niniejszym wystąpieniu wskażemy dlaczego prawdziwego zastosowania kamienia należy poszukiwać rozpatrzywszy uprzednio cały mitologiczny kontekst przedmiotów pochowanych w kopcu nr 1 w Sutton Hoo. Przedstawimy nowe informacje dotyczące ośmiu antropomorficznych twarzy ukazanych na kamieniu i rozważymy jakie mogą mieć one implikacje dla dalszych badań. Nasza prezentacja omawiać będzie rozmaite szczegóły dotyczące sposobów w jakie oryginalni twórcy tego przedmiotu podchodzili do jego wykonania, a także jak sporządzone zostały jego metalowe okucia. Spróbujemy również wyjaśnić szereg niezwykle ważnych wskazówek, które udało się odkryć w trakcie procesu odtwarzania tego artefaktu, a także ich znaczenie dla dalszych studiów nad Sutton Hoo. Ostatecznie, postaramy się umieścić całe cmentarzysko w szerszym europejskim kontekście, w ramach którego mogą znaleźć się obszary zarówno wokół Morza Północnego jak i bałtyckiej strefy kulturowej.

SPECIAL EVENING LECTURE

PAUL MORTIMER & STEPHEN POLLINGTON

Remaking the Sutton Hoo stone. An investigation of the origin, design and meaning of an enigmatic Anglo-Saxon artefact

Since the excavation of Mound 1 at Sutton Hoo, Suffolk in 1939, the metal-fitted stone bar has defied classification. Suggestions as to its purpose include 'whetstone' and 'sceptre'. Recently, an exact replica has been commissioned which has allowed us to explore alternative possibilities. We believe that the primary purpose of the Sutton Hoo stone was neither of these. We will show why the real purpose of the stone should be sought in the mythological context of the whole treasure buried in the mound. We will present new information regarding the eight anthropomorphic faces on the stone and will explore some of the implications of our research. Our presentation will include details of the ways in which the original craftsmen approached the design and how the stone and fittings were made. It will explain some of the very significant clues that have been revealed by the processes involved in the artefact's replication, and its importance for future Sutton Hoo studies. We will place the cemetery into a wider European context that may well include the wider North Sea and Baltic cultural milieu.

Paul Mortimer jest emerytowanym nauczycielem, który całe życie fascynował się czasami po upadku Rzymu w Anglii i Europie. Od ponad dekady szczególnie interesują go pochówki z Sutton Hoo i przez większość tego czasu zajmował się rekonstrukcją rozmaitych aspektów kopca nr 1, aby dzięki temu lepiej poznać wyjątkowe przedmioty w nim złożone. Paul używa tych replik jako pomocy naukowych w trakcie swoich wystąpień. Opublikował dwie książki i obecnie pracuje nad projektem dotyczącym mieczy w anglosaskiej Anglii. Występował w rozmaitych mediach oraz programach telewizyjnych.

Stephen Pollington od ponad dwudziestu lat zajmuje się opowiadaniem i pisaniem o anglosaskiej Anglii. Występował w licznych programach telewizyjnych i napisał kilkanaście książek poświęconych różnorodnym aspektom przeszłych dziejów, takich jak medycyna, runy, język, wojna, sztuka, religia przedchrześcijańska, uczty i struktura społeczna. Biegle posługuje się staroangielskim i interesuje się językoznawstwem porównawczym. Jest badaczem i tłumaczem, pracuje także jako konsultant dla londyńskiego domu aukcyjnego i jest członkiem Company of Art Scholars, Dealers and Collectors.

***

Paul Mortimer is a retired secondary school teacher who has had a life-long interest in the post-Roman period in England and in Europe. He has been particularly interested in the burials at Sutton Hoo for more than a decade and much of that time has been spent on reconstructing aspects of the Mound 1 grave in order to gain insights into the many unique items deposited there. Paul uses reconstructions of the Mound 1 items to illustrate the talks that he gives. He has had two book published and is currently working on a project about swords in Anglo-Saxon England. He has appeared on various media, including a number of television programmes.

Stephen Pollington has been involved in writing and speaking about Anglo-Saxon England for more than twenty years. He has appeared on numerous television programmes and has written more than a dozen books on aspects as varied as medicine, runes, language, warriorhood, art and material culture, pre-Christian religion and feasting and social structures. Stephen speaks Old English fluently and is very interested in comparative linguistics. He is a researcher and translator, a part-time consultant to a London auction house and a member of the Company of Art Scholars, Dealers and Collectors.

WYSTAWA / EXHIBITION

Wystawa prac Mirosława Kuźmy przedstawiać będzie fenomenalne rezultaty ostatnich pięciu lat, które autor poświęcił na artystyczne rekonstruowanie dawnych pochówków z pradziejów i wczesnego średniowiecza.

Mirosław Kuźma's exhibition will present the phenomenal results of his last five years of work on artistic reconstructions of prehistoric and early medieval burials.

Mirosław Kuźma urodził się w Legnicy. Studiował rzeźbę i grafikę w Wyższej Szkole Nauk Plastycznych we Wrocławiu. Rysownik, ilustrator, karykaturzysta, rzeźbiarz, autor scenografii, plakacista. Miłośnik historii. Swoje prace publikował w wielu periodykach, w tym także w licznych wydawnictwach archeologicznych (m.in. Archeologia Żywa, Funeralia Lednickie, Motywy Przez Wieki, Studia Medievalia Septentrionalia, World Archaeology). Ma za sobą 31 wystaw indywidualnych oraz liczne wystawy zbiorowe w kraju i za granicą. Blisko współpracując z archeologami, od pięciu lat zajmuje się artystycznymi rekonstrukcjami dawnych pochówków. Mirosław Kuźma obecnie mieszka w Szkocji i jest członkiem Fortingall Art Society.

***

Mirosław Kuźma was born in Legnica. A graduate of Jelenia Góra School of Art, he studied sculpture at the Academy of Art and Design in Wrocław. Man of many talents: a drawer, an illustrator, a caricaturist, a sculptor, an designer of stage settings and posters. Mirosław is very keen on history. His works have been published in numerous magazines and archaeological publications (e.g. Archeologia Żywa, Funeralia Lednickie, Motywy Przez Wieki, Studia Medievalia Septentrionalia, World Archaeology) and displayed at 31 individual exhibitions, as well as dozens of collective shows in Poland and abroad. For the last five years Mirosław has been closely collaborating with archaeologists and working on artistic reconstructions of past burials. Mirosław now lives in Scotland and is a member of Fortingall Art Society.

Sesja 1 / Session 1

Europa pradziejowa
Prehistoric Europe

EDELTRAUD ASPÖCK

Analizowanie (mikro)tafonomii otwartych grobów

Często zdarza się, że ludzkie szczątki, które pochowane zostały w grobach nie zostały w nich pozostawione w spokoju 'na wieki wieków'. Istnieje cały szereg historycznych i etnograficznych powodów i okoliczności otwierania grobów. Na przykład, groby mogły być otwierane w ramach obrzędów pogrzebowych, w trakcie których wyjmowano przedmioty lub części ciała, aby potem wykorzystać je w celach symbolicznych. Groby mogły być również otwierane jako część obrzędów związanych z przodkami, lub po prostu w celach rabunkowych podyktowanych czysto materialistycznymi pobudkami.

Badanie powodów prowadzących do otwierania grobu zwykle obarczone jest rozmaitymi ograniczeniami wynikającymi z niewystarczającego zrozumienia śladów archeologicznych podczas wykopalisk. Metodologicznym celem mojego projektu podoktorskiego jest próba stworzenia nowej metody tafonomicznej, którą skutecznie będzie można zaaplikować do analiz otwartych grobów. W niniejszym wystąpieniu przedstawię wstępne wyniki mojego projektu, skupiając się na przeprowadzonych przeze mnie pracach wykopaliskowych i badaniach otwartych grobów z wczesnej epoki brązu na terenie Austrii.

Analysing the (micro)taphonomy of reopened graves

Frequently, human remains which have been buried in graves are not left to 'rest in peace' eternally. There are a wide range of documented historical and ethnographical reasons and circumstances for the reopening of graves. For example, graves have been reopened as part of funerary rituals, for the removal of grave goods or body parts for symbolic purposes, as part of ancestral rites, or simply in order to be 'robbed' for materialistic reasons.

Researching the reasons behind the reopening of a grave is often limited by a lack of understanding of the archaeological record. The objective of my post-doc project is to develop a new taphonomy-based method for the archaeological analysis of reopened graves. In this paper I will present preliminary results of the project, focusing on my fieldwork on reopened early Bronze Age inhumation graves in Austria.

DARIUSZ ANDRZEJCZAK & PAWEŁ SZCZEPANIK

Wyjątkowe pochówki kobiet z kultury przeworskiej odkryte w Inowrocławiu

Podczas ratowniczych badań archeologicznych na wielokulturowym stanowisku archeologicznym w Inowrocławiu zostały odkryte trzy wyjątkowe obiekty funeralne. Jak wiemy, w kulturze przeworskiej dominującą formą obrządku pogrzebowego jest ciałopalenie, w tym przypadku mamy zaś do czynienia z pochówkami szkieletowymi. Groby te, ulokowane w odosobnieniu na rubieżach osady, wykazują wiele osobliwych cech. Należą do nich zdekompletowane z nieznanych przyczyn szkielety, a także wyjątkowe elementy wyposażenia.

W jednym z pochówków możemy mówić o braku obu stóp, a także o umieszczeniu w miejscu prawej ręki kamienia, czaszka natomiast nosiła znamiona intencjonalnego zniszczenia. W drugim nietypowym pod względem wyposażenia pochówku poza brązowymi zapinkami odkryto przęślik gliniany, który zmarła trzymała w zaciśniętej pięści, a także fragment zwierzęcej szczęki ulokowany w bezpośrednim sąsiedztwie kości ogonowej zmarłej. W przypadku trzeciego pochówku w jamie grobowej odkryto tylko szczątki jednej kończyny górnej i kilka pojedynczych kości. Sytuacja ta może mieć dwojakie podłoże. Jednym z wytłumaczeń może być intencjonalny pochówek cząstkowy, z drugiej strony nie możemy wykluczyć zniszczenia pochówku w czasach późniejszych.

Wszystkie te elementy pozwalają nam zadawać pytania na temat sposobów traktowania zmarłych w kulturze przeworskiej, gdzie pojedyncze elementy szkieletu mogły posiadać rozbudowane znaczenia symboliczne.

Prawdopodobnie to właśnie symbolika i mityczny sposób myślenia prowadziły do odbierania zmarłym pewnych kończyn bądź kości, z drugiej zaś do symbolicznego ich zastępowania. Oczywiście ogromnym problemem pozostaje czas wykonywania tych rytuałów, i pytanie odnośnie reprezentacji wyglądu żyjących kobiet oraz ich defektów w źródłach grobowych.

Czy brak kończyny świadczy o jej amputacji za życia, czy może została ona wykonana dopiero po śmierci, lecz przed złożeniem do grobu? Czy może w końcu sytuacja ta jest dowodem na otwieranie grobów i zabieranie z ich wnętrza konkretnych kości? Na wszystkie te pytania postaramy się udzielić odpowiedzi w naszym wystąpieniu.

Atypical female burials of the Przeworsk culture from Inowrocław

During rescue excavations on a multicultural site in Inowrocław we have discovered three peculiar funerary features. As we know in the Przeworsk culture, burial rites typically involved cremation. However, the unusual practices observed in Inowrocław concerned inhumation burials. The burials in question were located in isolated locations on the borders of the settlement and contained many atypical features. The skeletal remains are incomplete, and some graves are furnished with unusual objects.

In one burial we can observe the lack of feet and the right hand. This hand was substituted by a stone. Additionally the skull was probably intentionally destroyed. In the second burial, which was unusual in terms of equipment, in addition to bronze brooches we discovered a clay spindle whorl, which the deceased held in a clenched fist. A fragment of an animal jaw was located in the immediate vicinity of the coccyx of the deceased. In the third burial pit we discovered only the remains of one of the upper limbs and a few other bones. These discoveries could be explained in two ways. One explanation may be that they represent an intentional partial burial. Another possibility is that the burial may have been destroyed or disturbed in contemporary times.

All these elements allow us to ask questions about the ways of treating the deceased in Przeworsk culture, and whether individual parts of the human skeleton could have held symbolic meanings. It was probably the complex symbolism and mythical ways of thinking that led to the removal of the limbs or bones, or to substituting them with other objects. A problem worth considering is when exactly these rituals were performed and the appearance of the deceased women in life.

Do the lack of limbs represent evidence of ante-mortem amputation or could it have occurred post-mortem prior to placing the body in the grave? Might these anomalies imply that the graves were opened after the funeral in order to remove particular bones of the deceased? The present paper will seek to provide some answers to these questions.

DANIEL ŻYCHLIŃSKI

Ślady otwierania grobów w okresie wpływów rzymskich w Wielkopolsce

Ślady otwierania grobów można rozpatrywać jako pozostałości działań o charakterze rytualnym. Jednak, sytuacja nie jest jednoznaczna, gdyż działania te, choć bardzo silnie przesycone symboliką, nastawione były na osiąganie rozmaitych efektów. Najprostszym wyjaśnieniem tego fenomenu byłoby stwierdzenie, że do grobu coś "dokładano" – kolejnego zmarłego z rodziny, kolejne dary dla zmarłego? Można też przyjąć, że groby otwierano by coś z nich wyjąć – część szczątków zmarłego, które mogły być traktowane jak amulety o wielkiej mocy ochronnej lub też stanowiły rekwizyty niezbędne do wykonywania innych praktyk magicznych? Z drugiej strony można przypuszczać, że groby otwierano by bronić się przed zmarłym dokonując różnorodnych zabiegów o charakterze apotropaicznym.

Kolejne przypadki otwierania grobów można wiązać z chęcią zysku i także tu był obecny kontekst symboliczny. Mowa tu o rabunku wyposażenia zmarłego lub kradzieży samych szczątków zmarłego w celu ich odsprzedania. Rabusie, by uniknąć zemsty z zaświatów dokonywali różnych zabiegów rytualnych. Zbliżony charakter mogły mieć także przypadkowe naruszenia wcześniejszych pochówków, gdzie choć niczego z grobu nie zabierano, odprawiano niezbędne do zabezpieczenia się przed oddziaływaniem zmarłego rytuały.

Ślady wspomnianych tu czynności są czytelne jak do tej pory prawie jedynie w odniesieniu do grobów szkieletowych, a choć takich obiektów w Wielkopolsce w okresie wpływów rzymskich nie brakuje za sprawą birytualizmu ludności kultury wielbarskiej, to jednak przytłaczająca większość grobów zawiera skremowane szczątki ludzkie. By odkryć pozostałości praktyk rytualnych dokonywanych po pogrzebach, badania archeologiczne winny mieć charakter maksymalnie interdyscyplinarny, ze szczególnym naciskiem na pełne spektrum analiz antropologicznych, pozwalających ustalić, czy szczątki po depozycji w grobie były naruszane.

W swoim wystąpieniu chciałbym przedstawić przykłady otwierania grobów w okresie rzymskim w Wielkopolsce i dokonać ich interpretacji. Pragnę również zwrócić uwagę na ogromne możliwości płynące ze stosowania badań interdyscyplinarnych dla omawianego zagadnienia. Przede wszystkim jednak zamierzam podkreślić wielość motywacji kierujących tymi, którzy w przeszłości otwierali groby.

Traces of opening graves in the Roman Period in Great Poland

The practice of opening graves could be considered as having ritual connotations. However, the situation is ambiguous because these activities, although very highly suffused with symbolism, were performed for various purposes. The simplest explanation would be that it was the relatives of the deceased who opened graves in order to 'add something', for example an additional body or more gifts for the deceased. It could also be assumed that graves were opened in order to 'remove something', for example skeletal remains of the deceased, which could then be used as powerful amulets or as requisites necessary in magic practices. Graves may have also been opened with the purpose of defending oneself against the dead by performing various acts of an apotropaic nature.

Further cases of grave opening could be associated with the desire for profit; apart from a strictly economic purpose, some robberies may have also involved ritual acts. The robbers may have removed the remains of the deceased with the intention of selling them. However, in order to avoid the revenge of the deceased and their potential return from the Otherworld, the robbers may have performed some rituals intended to prevent the undesired activity of the dead.

The accidental destruction of older graves could be interpreted in an analogous way – even if nothing at all was taken from the grave, various rituals may have been performed to protect the living from the dead.

So far, traces of the above-mentioned practices were evident almost exclusively within inhumation graves. Although inhumation was performed in the Roman Period in Great Poland (due to the so-called 'bi-ritualism' of Wielbark culture societies) an overwhelming majority of

graves contained cremated human remains. Therefore, in order to discover traces of ritual practices conducted after the act of burial, archaeological excavations should encompass a broad range of interdisciplinary approaches, including a full spectrum of anthropological analyses that could reveal whether the human remains were disturbed after their deposition in the grave.

In my paper I would like to present and interpret examples of grave-openings dated to the Roman Period from Great Poland. I would also like to pay special attention to the great opportunities arising from employing interdisciplinary approaches in the analyses of the problem discussed here. Above all, however, I intend to highlight the multiplicity of motivations which may have been shared by those who opened graves in the past.

KALINA SKÓRA

Część i całość, ogień i ziemia. Pochówki birytualne kultury wielbarskiej

Rozpoznawalnym elementem obrządku pogrzebowego kultury wielbarskiej, jednego z najważniejszych ugrupowań kulturowych okresu rzymskiego i wędrówek ludów na ziemiach polskich są cmentarzyska birytualne. W trakcie zasiedlania kolejnych obszarów przez przemieszczającą się na południowy-wschód ludność, proporcje grobów szkieletowych do ciałopalnych kształtują się w sposób zmienny. Przypuszczalnie owocem koegzystencji społeczności stosujących dwa odmienne sposoby pośmiertnego traktowania ciał ludzkich: kremację i inhumację są narodziny specyficznej idei – pochówku birytualnego.

Ujawniane na nekropoliach kultury wielbarskiej przypadki pochowania zmarłych według zasad zarówno obrządku szkieletowego, jak i ciałopalnego, świadczą o przeprowadzaniu działań pogrzebowych (i niekiedy popogrzebowych) w rozmaity sposób, a nie tylko według jednego obowiązującego schematu czy scenariusza (m.in. otwieranie jam grobów szkieletowych w celu kremacji zmarłego lub jego części, jednorazowy akt złożenia skremowanych szczątków kostnych do jam o cechach grobów szkieletowych).

Istotna byłaby zatem próba scharakteryzowania obserwowanych zjawisk ze wskazaniem możliwych, ujawnionych dotychczas wariantów pochówków birytualnych, rozpatrzenia ewentualnych przyczyn tych specyficznych zachowań pogrzebowych. Niezbędne w tym przypadku jest wykorzystanie stosownych badań antropologicznych, będących w stanie rozstrzygnąć czy zabiegi dotyczyły rzeczywiście tylko jednego czy kilku zmarłych.

Part and whole, fire and earth. Bi-ritual burials of the Wielbark culture

Bi-ritual cemeteries are a recognisable element of burial rites of the Wielbark culture, which was one of the most important cultural groups of the Roman and Migration periods in Poland. In the course of populating subsequent territories by people moving to the south-east, the proportions of inhumation and cremation graves vary. The birth of a peculiar idea – a bi-ritual burial – is perhaps a result of co-existence of communities which employed two different ways of treating human bodies post-mortem: cremation and inhumation.

Cases of burying the dead according to principles of both inhumation and cremation rites, which are revealed at cemeteries of the Wielbark culture, demonstrate that funeral proceedings (and sometimes post-funeral ones) were carried out in a variety of ways, and not according to only one mandatory scheme or scenario. One can mention, for example, the opening of pits of inhumation graves in order to cremate the dead or their parts, or a single act of depositing cremated remains into pits which have traits of inhumation graves.

It would therefore be significant to make an attempt at characterising these noticeable phenomena and to point out possible and hitherto revealed variants of bi-ritual burials. Furthermore, it would be necessary to discuss possible reasons for these peculiar funerary acts. In this case it is indispensable to have results of relevant anthropological examinations, which can determine whether these proceedings actually concerned only one person or several dead individuals.

TOMASZ GRALAK

Zamykanie i otwieranie. Obrządek pogrzebowy u progu okresu wędrówek ludów

Pod koniec okresu wpływów rzymskich w obrębie kultury przeworskiej następują radykalne zmiany obrządku pogrzebowego. W fazie C2 porzuconych zostaje wiele cmentarzysk ciałopalnych. U progu wędrówek ludów pojawiają się natomiast groby szkieletowe typu Żerniki Wielkie. Wśród nich odnotowano zwyczaj fragmentacji zwłok oraz wtórnego otwierania jam grobowych i wybierania kości. Szukając sensu tego ostatniego rytuału skupiono się na strukturze rytów przejścia, które były stosowane w okresie wpływów rzymskich i wędrówek ludów. Stwierdzono, że w wypadku wielu form obiektów można odnotować obrzędy związane z ich porzucaniem. W wypadku domostw, pieców garncarskich i studni stwierdzono obecność tzw. ofiar zamykających. Zazwyczaj były to depozyty zwierząt (najczęściej psów) lub ceramiki. W każdym wypadku odnotowano również wyraźne ślady działania ognia. Wydaje się, że był to jeden z ważnych elementów rytuału zamykania. Podobną sytuację można zaobserwować w grobach ludności kultury przeworskiej. Spalenie zmarłego było gwarancją poprawnie wykonanego rytuału. Wydaje się więc, że w wypadku obrządku szkieletowego brak zastosowania ognia powodował poczucie zagrożenia wynikające z niedopełnienia części rytu zamykania. W związku z tym konieczne były dalsze machinacje związane ze szczątkami ludzkimi.

Generalnie przemiany obrządku pogrzebowego u progu okresu wędrówek ludów można łączyć z głębokimi zmianami światopoglądowymi. Dotyczyły one również postrzegania człowieka i ludzkiego ciała. Przemieszczenia ludności powodowały dynamizację tego procesu. Cmentarzyska typu Żerniki Wielkie mają ewidentnie wschodnią genezę – łączą się z tzw. horyzontem postczerniachowskim. Tak więc niektóre elementy rytuału (w tym wybieranie kości) wywodziły się z tradycji ludów nomadycznych żyjących nad Morzem Czarnym i Kaspijskim. Istotne jednak jest to, że zwyczaj ten został powszechnie zaadaptowany przez ludy germańskie w rozwiniętych fazach wędrówek ludów. Można postawić pytanie czy intencjonalna dekompozycja ciała po

śmierci ma związek z deformacjami ciała żywych ludzi. Na myśl nasuwają się tutaj kult męczeństwa i ascetyczne praktyki chrześcijan oraz deformacje czaszek i samookaleczenia u ludów barbarzyńskich. Z drugiej strony wraz z falą orientalizacji kultury ludów barbarzyńskich, pojawiają się także praktyki szamanistyczne. Jedną z nich jest technika inicjacji. Polega ona na symbolicznym rozczłonkowaniu człowieka, który poskładany ponownie, odradza się jako szaman. Nie można wykluczyć, że tego typu przekonania wpłynęły również na sposób traktowania zwłok i wyobrażenia eschatologiczne.

Closing and opening.
Funeral rites at the beginning of the Migration Period

At the end of the Roman Period within Przeworsk culture it is possible to observe radical changes in burial rites. In phase C2, many cemeteries with cremation graves were abandoned. At the beginning of the Migration Period inhumation graves (Żerniki Wielkie type) appeared. Among them the new customs were noted such as the fragmentation of the dead body and reopening of grave-pits in order to collect bones. In attempts at revealing the meaning of this ritual, various scholars interpreted them in the context of rites of passage, which were performed during the Roman and Migration periods. Upon analyzing many forms of archaeological features it has been discovered that there are traces of rituals associated with their abandonment. In the case of houses, pottery kilns and wells, the presence of closing offerings were revealed. Usually, these were the deposits of animals (mostly dogs) or ceramics. In many cases there were also clear traces of burning. It seems that fire was a very important element of the closing ritual. A similar situation can be observed among the graves of the Przeworsk culture. The burning of the dead body was a guarantee of a properly executed ritual. Therefore, in the case of inhumations, the lack of fire caused insecurity resulting from the failure to conduct an important part of closing ritual. Therefore further machinations associated with human remains were necessary.

Generally, the transformation of burial rites at the beginning of the Migration Period was connected with the deep changes of world view and the ways of perceiving the human body. Population movements

added a further momentum to this process. Cemeteries of Żerniki Wielkie type evidently have eastern origins connected with the post Chernyakhov horizon. Therefore, some elements of ritual (including collecting bones) were derived from the traditions of nomadic peoples from the Black and Caspian Sea shores. It is noteworthy that these practices have been widely adapted by the Germanic peoples in later phases of the Migration Period. It is vital to ask whether intentional destruction of the body after death is related to the deformation of the bodies of living people. This concerns martyrdom or ascetic practices of early Christians and the deformation of skulls and self-mutilation among barbarian peoples. On the other hand, with the wave of 'orientalisation' of barbarian societies, shamanistic practices also appeared. Among them was the technique connected with initiation, which involved the symbolic dismemberment of a man who upon being reassembled again was reborn as a shaman. It is plausible that such beliefs influenced eschatological ideas and the treatment of the dead body.

Sesja 2 / Session 2

Okres merowiński
Merovingian Period

ALISON M. KLEVNÄS

Rabunek grobów w królestwach merowińskich i anglosaskiej Anglii

Fenomen rabowania grobów miał szeroki zasięg i jest dobrze znany w archeologii okresu merowińskiego. Już od XIX w. odkrywano dowody na celowe, dawne naruszanie grobów na setkach wczesnośredniowiecznych cmentarzysk. Na tle ostentacyjnego wyposażania grobów, które charakteryzowało ten okres dziejowy oraz poważnych kar (wzmiankowanych w kodeksach prawnych) za naruszanie zawartości grobów, ten szeroko rozpowszechniony fenomen nadal pozostaje zagadką. Od połowy XX w. debaty nad rabunkiem grobów stały się ważnym uzupełnieniem rozważań nad wczesnośredniowiecznymi praktykami funeralnymi, szczególnie w nauce niemieckiej. Tym niemniej, w dyskusjach tych często panowała tendencja do wykorzystywania praktycznie jakiegokolwiek materiału dowodowego, archeologicznego bądź historycznego w spekulacjach na temat motywów skłaniających do naruszania grobów, bez krytycznego uwzględnienia kontekstu, wiarygodności czy reprezentatywności tego materiału. Do niedawna nie dokonano właściwie żadnych prób syntezy podobnych praktyk, ani nie podjęto bardziej wnikliwych porównań pomiędzy poszczególnymi stanowiskami i regionami.

Wystąpienie to ma na celu przedstawienie przeglądu materiałów archeologicznych oraz interpretacji rozmaitych sposobów naruszania grobów w okresie merowińskim. Szczególnie podkreślone zostaną tutaj najnowsze badania wskazujące w jaki sposób można odejść od czystych spekulacji i rozwinąć interpretacje, które oparte są *stricte* na dostępnym materiale. Uwaga poświęcona zostanie także najnowszemu studium autorki tego wystąpienia, dotyczącemu motywu rabunku grobów w anglosaskiej Anglii. Dokonana w nim analiza wskazała, że głównym motywem otwierania grobów była chęć wyjęcia darów grobowych. Niemniej jednak, pragnienie wzbogacenia się nie było tutaj głównym celem. Okazuje się, że dokonywano wówczas bardzo przemyślanej i konsekwentnej selekcji określonych typów darów grobowych, podczas gdy inne, potencjalnie pożądane przedmioty, pozostawiano.

Co znamienne, wybrane dary grobowe wyjmowano z grobów nawet gdy te były w stanie nie pozwalającym na ich późniejsze użycie. Zdaniem autorki selekcja darów grobowych, które miały zostać wyjęte, wiąże się z rolą jakie odgrywały one podczas pogrzebu, a także z rozmaitymi związkami jakie miały one z poszczególnymi ludźmi i ich grupami przed pochówkiem.

Grave robbery in the Merovingian kingdoms and Anglo-Saxon England

The phenomenon of *Grabraub* is both widespread and well-known within Merovingian archaeology. Evidence of deliberate, ancient grave disturbance has been recognised at hundreds of early medieval burial grounds since the 19th century. Set against the ostentatious investment in grave offerings that characterized the period, and the severe penalties for grave robbers in numerous law codes, this widespread reopening of burials is a longstanding interpretative puzzle. From the mid-20th century onwards the grave robbery debate has formed an active satellite to the archaeology of early medieval burial, especially in German-language research. However, there has been a tendency in discussions of Merovingian grave disturbance to seize upon any piece of evidence, archaeological or historical, and use it to speculate about motives for disturbance, without source-critical consideration of the context, reliability, or representativeness of the material. Until recently there was almost no synthetic work comparing the archaeological evidence between sites and regions.

This paper presents an overview of evidence for and interpretations of Merovingian-period grave disturbance. It highlights new research which shows how it is possible to move on from speculation about motives and to develop interpretations which are grounded in the evidence. The main case study is the author's work on grave robbery in Anglo-Saxon England, where there is significant but neglected evidence. The analysis here demonstrates that the main motive for reopening was the removal of grave-goods. However, straightforward personal enrichment was not the goal. A deliberate, consistent selection of certain grave-good types were taken from burials, while other apparently covetable possessions were left behind. The desired grave-goods were removed even when in an unusable condition. It is argued that the selection of goods for removal was related to their roles in the initial burial rite, and further to different ways in which they were owned by and associated with living individuals and groups before burial.

MARTINE VAN HAPEREN

Otwieranie grobów we wczesnym średniowieczu. Perspektywa holenderska

W ciągu XX wieku na terenie Holandii przebadano wykopaliskowo liczne cmentarzyska merowińskie. Niestety, wiele z nich nie zostało poddanych szczegółowej analizie. W związku z tym wiadomości na temat rozmaitych interwencji podepozycyjnych jakim te groby zostały poddane są ograniczone. Ostatnie badania wskazały, że wiele wczesno-średniowiecznych grobów w De Lage Landen zostało otwartych po pogrzebie. Charakterystyczne cechy tych interwencji są dość podobne do tych znanych z merowińskich grobów z innych regionów północno-zachodniej Europy.

Wciąż rosnące naukowe zainteresowanie otwieraniem grobów nie doprowadziło do konsensusu w ich interpretacjach. W starszej literaturze za powody otwierania grobów najczęściej uznawano chęć wzbogacenia się i/lub strach przed umarłymi. Ostatnimi czasy do debaty dodano także rozważania nad kwestiami takimi jak na przykład: chęć dokonania zemsty na rodzinie zmarłej osoby, kult przodków, pośmiertna chrystianizacja oraz długotrwały obrządek pogrzebowy.

W niniejszym wystąpieniu punktem wyjścia będą materiały wykopaliskowe z cmentarzysk ulokowanych na obszarze Holandii oraz w przyległych regionach. Na ich podstawie omówione zostaną rozmaite typy podepozycyjnych interwencji, od tak zwanego ‘rabunku grobów’, poprzez wkopy grobowe i wtórne wykorzystanie grobów. Wykorzystując podejście ‘scenariuszowe’ zbadane zostanie czy oraz w jaki sposób materiał holenderski koresponduje z rozmaitymi wcześniejszymi hipotezami. Ponadto wskazane zostanie, że te same dane mogą być użyte by wesprzeć (lub podważyć) wielorakie interpretacje. Powody dla których otwierano groby najprawdopodobniej znacznie różniły się w zależności od ich społecznego kontekstu, okresu chronologicznego czy regionu geograficznego. Wybór określonej interpretacji takich zachowań często wydaje się być opartym na przypuszczeniach, które nie mają zbyt silnego umocowania w materiale.

Early Medieval reopened graves. A Dutch perspective

In the Netherlands numerous Merovingian cemeteries have been excavated in the course of the 20th century. Unfortunately, many of these were never analysed in detail. As a result, little was known about the post-depositional interventions that these graves were subjected to. Recent research has revealed that many early medieval graves in the Low Countries were reopened after burial. The characteristics of the interventions is quite similar to those found in Merovingian graves from other regions of North-West Europe.

The growing scholarly interest for reopened graves has not led to a consensus on their interpretation. The older literature mostly evokes material gain and/or fear of the dead to explain why graves were reopened. Recently, themes like revenge on the deceased's family, ancestor veneration, post-mortem Christianisation and extended mortuary ritual have been added to the debate.

This paper will take as its starting point cemetery data from the Netherlands and adjacent regions to discuss the various types of post-depositional interventions, varying from so called 'grave robbery' to intercuts and the reuse of graves. Using a scenario-based approach, we will explore how the Dutch data align with the various hypotheses. It will be shown that the same data can be used to support (or contradict) multiple interpretations. Also, the reasons for reopening graves probably differed significantly between various social contexts, chronological periods and geographical regions. The choice for a particular interpretation often seems to be based on assumptions that are not grounded in the data itself.

ASTRID A. NOTERMAN

Rabowanie grobów we wczesnym średniowieczu. Przykład francuski

Rabunek grobów jest powszechnym fenomenem w wielu krajach, w tym także we Francji. W okresie merowińskim pojawia się on w szczególnym nasileniu i zasadniczo dotyczy cmentarzysk z obszaru północnej Francji. Dotychczas tematyce tej nie poświęcono zbyt wielu szczegółowych studiów. W ramach mojego projektu doktorskiego zaproponowana zostanie nowa refleksja nad tymi zagadnieniami.

Mając na względzie złożoność omawianego fenomenu, rabunek grobów musi być rozpatrzony na różne sposoby. Archeologia stanowi tutaj oczywiście jedno z najważniejszych źródeł informacji. Konieczne jest jednak wypracowanie nowych metod, aby udoskonalić pracę archeologów oraz udzielić odpowiedzi na rozmaite pytania: które części/obszary anatomiczne są najczęściej naruszane? Jakimi metodami posługują się rabusie, aby dostać się do wnętrza grobu? Jaka jest chronologia takich praktyk? Do jakiego stopnia zjawisko otwierania grobów dotyczy grobów dzieci? Dary grobowe, towarzyszące zmarłym również wymagają szczegółowej dyskusji. Świadoma selekcja przedmiotów dokonywana w trakcie naruszania grobów jest niezaprzeczalnym faktem na cmentarzyskach merowińskich. Należy jednak rozważyć motywacje jakie kierowały osobami odpowiedzialnymi za rabunek, by zabrać tylko niektóre z przedmiotów złożonych ze zmarłymi (np. chciwość, symboliczne znaczenie danego przedmiotu, chęć pozyskania określonego surowca). Rabunek grobów nie może być rozpatrywany jedynie poprzez pryzmat danych archeologicznych. Źródła pisane również mogą dostarczyć cennych informacji, szczególnie na temat sposobów postrzegania i dokonywania tych praktyk przez ludzi średniowiecza. Badania nad rabunkiem grobów nie muszą ograniczać się tylko do obszaru Francji. Porównanie naruszonych grobów z Francji z innymi krajami ościennymi daje możliwości na poszerzenie pola badawczego i uzyskanie odpowiedzi na nurtujące wciąż pytania (np. brakujące kości w otwartych grobach, co stało się z usuniętymi przedmiotami, dlaczego wyjmowano takie a nie inne dary grobowe?).

Early medieval grave robbery. The French case

Grave robbery is a recurring phenomenon in many countries, France included. In the Merovingian Period, the phenomenon is intense and essentially concerns cemeteries in the north of France. Few advanced studies have focused on this subject. Within the framework my doctoral thesis a new reflection on this subject is conducted.

Considering the complexity of the phenomenon, grave robbery needs to be approached in various ways. Archaeology represents one of the most important sources of information. The development of methodological tools is necessary to facilitate the work of archaeologists and to answer the diverse questions which the disturbed graves evoke: what anatomical region(s) is/are mostly disturbed? Which methods do the robbers adopt to reach inside the grave? What is the chronology of the grave robbery? To what extent do these reopenings concern the graves of children? Grave goods, in the center of these anthropological interventions, require a thorough discussion. The selection of artefacts during the grave disturbance is undeniable in Merovingian cemeteries. Nevertheless, it is necessary to consider what motivated these individuals to take only some of the objects deposited with the dead (greed, symbolic value of the object, search for raw materials). Grave robbery cannot only be approached through the archaeological data. The textual sources also offer further information; particularly on the way the phenomenon is perceived or staged by medieval people. The research on grave robbery does not have to be limited to France, and the comparison with disturbed graves in other bordering countries offers the opportunity to widen the field of reflections and, maybe answer numerous questions (i.e. missing bones in the reopened graves, what has become of the removed objects, what were the reasons for selecting particular grave goods?).

Sesja 3 / Session 3

Wczesne średniowiecze
Early Middle Ages

LESZEK P. SŁUPECKI

Mímisbrunnr – składnica organów?

Celem niniejszego wystąpienia będzie przedstawienie nowej interpretacji staronordyckich przekazów dotyczących *Mímisbrunnr*. Wedle źródeł pisanych dotyczących mitologii nordyckiej *Mímisbrunnr* jest studnią wiedzy, w której złożone zostało oko Odyna, jako zastaw dla Olbrzyma Mímira. W zamian za oko, Mímir miał podarować Odynowi szczególny rodzaj wiedzy. Jak sugerują jednak podobne przekazy z mitologii irlandzkiej i celtyckiej, w studni mogła zostać złożona także głowa samego Olbrzyma.

W moim referacie postaram się zasugerować, że oprócz oka Odyna oraz głowy Mímira dawni Skandynawowie mogli wierzyć, że studnia ta zawierała również ucho boga Heimdalla. Rozszerzając nieco zakres naszych rozważań, możemy w tym kontekście rozpatrzeć również motyw odciętej ręki boga Týra. Ponadto – jakkolwiek jest to wielce problematyczne – warto zastanowić się nad tym jaki organ mógł ofiarować bóg Freyr.

Idea stojąca u podstaw zaproponowanych tu rozważań zakłada, że niezwykła moc bogów – szczególnie tych o bardzo specyficznych zdolnościach, cechach i zakresie działania – stanowi bezpośredni efekt oddania w formie zastawu jakiegoś ich organu. Niewykluczone, że niektóre z tych organów zostały zdeponowane właśnie w studni Mímira.

Mímisbrunnr – a depository of organs?

The present paper will attempt at providing a new interpretation of Old Norse sources concerning *Mímisbrunnr*. According to mythological texts, *Mímisbrunnr* is a well of knowledge in which Oðinn's eye was deposited as a pledge to the Giant Mímir. In exchange for the eye, Mímir granted Oðinn a special kind of wisdom. However, as implied by similar written accounts from Irish and Celtic mythologies, it seems that the Giant's own head was also deposited in the well.

In my paper I will try to suggest a possibility that – in addition to Oðinn's eye and Mímir's head – the Norse may have believed that the well also contained Heimdall's ear. If we were to extend the field of our investigation a little bit further, then in this context we might also consider the motif of Týr's cut-off hand. Furthermore, it is worth considering (as problematic as it may be) which organ may have potentially been offered by the god Freyr. The idea behind the proposed interpretation(s) is that the power of the gods – especially those with very specific skills, qualities and responsibilities – results from offering some of their organs in exchange. It is likely that at least some of those organs may have remained deposited in *Mímirbrunnr* as a pledge.

ANNE HOFMANN

Czego żądasz od zmarłych? Powody otwierania grobów wedle sag islandzkich

Źródła pisane sugerują, że wiara w zaświaty odgrywała kluczową rolę w życiu ludzi epoki wikingów. W rozmaitych tekstach staronordyckich czytamy o szeregu miejsc, do jakich zmarli trafić mogli po śmierci: topielcy mieli dołączyć do bogini Rán, a ci którzy zginęli w boju udawali się do Valhalli oraz Fólkvangr aby wspomóc bojowe siły Asów w Asgardzie. W innych wypadkach, zmarli mogli trafić do Hel. Lecz staronordyckie sagi sugerują, że istniały także inne warianty życia po śmierci. Niektóre z nich wskazują, że zmarli kontynuowali swoją egzystencję w swoich kopcach. W *Eyrbyggja saga* (rozdz. 11) zmarły wchodzi do wnętrza wzgórza, gdzie przyłącza się do wielkiej uczty. Ta sama saga opowiada także historię mężczyzny o imieniu Þórólfr bægifótr, głównego antagonisty bohatera sagi, Snorriego. Þórólfr, będący niezbyt lubianą postacią na Islandii, powraca po swej śmierci w formie żywego trupa. Jedynym sposobem w jaki ludzie z Eyr są w stanie się go pozbyć jest otwarcie jego grobu oraz przeniesienie ciała w inne, niezamieszkałe miejsce.

Obawa przed żywymi trupami to jednak nie jedyny powód otwierania grobów, jaki odnaleźć można w literaturze staronordyckiej. Wraz ze zmarłymi czasem pochowane bywają cenne przedmioty, których żywi nie chcą oddać z łatwością. W eddaicznym utworze znanym jako *Budzenie Angantyra* zawartym w *Hervarar saga ok Heiðreks*, magiczny miecz Tyrfing pochowany jest wraz z niejakim Angantýrem. Jego córka, Hervör, wyrusza do jego kopca i narusza ojcowski spokój, aby odzyskać ową broń.

W moim wystąpieniu przedstawię te i inne sceny z sag, aby wydobyć z nich rozmaite powody otwierania grobów w społeczeństwie staronordyckim. Moje odkrycia wsparte zostaną także dowodami archeologicznymi na otwieranie grobów tuż po depozycji darów. Dzięki wykorzystaniu źródeł pisanych postaram się rozbudować dotychczasowy zasób metod aplikowanych do podobnych rozważań oraz wzbogacić istniejące interpretacje omawianych zwyczajów.

What do you want from the dead?
The reasons to open a burial according to the Icelandic sagas

Literary evidence suggests that the Otherworld played an integral part in daily life during the Viking Age. We read about different aspects of this Otherworld's appearance in various Old Norse sources: victims of drowning will join the goddess Rán, others who have died in combat will go to Valhalla and Fólkvangr to join the forces of the Æsir in Ásgarðr. Alternatively the deceased might go to Hel. But the sagas suggest that there might be other variants of the afterlife as well. Some sagas tell us how the deceased continued to exist in their grave mounds. In *Eyrbyggja saga* (chap. 11) a dead man enters a hill, where he joins a big feast. The same text also relates the fate of Þórólfr bægifótr, the main antagonist of the saga's hero, Snorri. Þórólfr, an unpopular person in Iceland, returns as a revenant after his death. The only way the people of Eyr are able to get rid of him is to open his grave and move his corpse to another, uninhabited area.

Revenants are not the only reason for opening graves in Old Norse literature. Often valuable objects are buried with the deceased, but sometimes the living do not want to give them up so easily. In the eddic poem known as *The Waking of Angantyr* from *Hervarar saga ok Heiðreks* the magical sword Tyrfing lies buried with Angantýr. His daughter, Hervör, travels to his grave mound and disturbs his peace in order to retrieve the weapon.

In my paper I will present these and other scenes from the sagas to elucidate the various reasons for opening grave mounds in Old Norse society. My findings complement existing archeological evidence for the reopening of burials shortly after the deposition of grave goods. By incorporating literary sources, I will seek to add a new means for investigating this tradition and broaden our understanding of these incidences.

ŁUKASZ NEUBAUER

‘In loco [...] capitis massam cere rotundam’. Potrzeba zastąpienia brakującej głowy Byrhtnotha w kontekście uroczystego pogrzebu ealdormana w katedrze w Ely

Mniej więcej w połowie sierpnia 991 roku naprędce zebrane siły angielskiego fyrdu stawiły silny, choć w ostatecznym rozrachunku nieskuteczny, opór wobec skandynawskich najeźdźców, którzy w owym czasie pojawili się w okolicy nadmorskiego miasta Maldon (wschodnia Anglia). Wśród ogromnej rzeszy wartościowych ludzi, którzy zginęli tego dnia po stronie obrońców był również ich słynny dowódca, sześćdziesięcioparoletni ealdorman Byrhtnoth. Jego zmasakrowane ciało – brutalnie zdekapitowane przez zwycięskich wikingów, którzy obciętą głowę uznali za wspaniałe trofeum wojenne – zostało po bitwie przeniesione do słynnego opactwa w Ely (Cambridgeshire), gdzie główny jego donator został *cum honore sepelivit* (*Liber Eliensis* II.62) ‘pochowany z honorami’. Wiadomym jest również, że przed ceremonią pogrzebową brakującą głowę Byrtnotha zastąpiono czymś, co kronikarz określa mianem *massam cere rotundam* (II.62) ‘okrągłej kuli z wosku’, której celem mogła być chęć ukrycia faktu, iż bohaterski ealdorman został w niechlubny dla niego sposób zdekapitowany przez znienawidzonych najeźdźców.

Proponowany referat ma na celu przedstawienie oraz analizę najbardziej prawdopodobnych przyczyn pośmiertnego zastąpienia brakującej części ciała Byrhtnotha. Sporo uwagi poświęcono faktycznej formie owej *massa cere rotunda*, która niekoniecznie musiała być – jak to się czasem uważa – bezkształtną masą wosku. Wśród mnichów odpowiedzialnych za przygotowanie ciała do ceremonii pogrzebowej charakter i cel tego działania były z pewnością dobrze znane, ale dla tych wszystkich, którzy o dekapitacji słynnego ealdormana nie wiedzieli, fakt zastąpienia jego głowy woskową kulą mógł pozostać niezauważony, zarówno w trakcie ceremonii pogrzebowej jak i samego pochówku.

‘In loco [...] capitis massam cere rotundam’. The need for replacement of Byrhtnoth’s missing head prior to the ealdorman’s burial in Ely Cathedral

In mid-August 991, the hurriedly-assembled forces of English defenders put up a strong, but ultimately unsuccessful resistance against the hordes of Viking raiders near the coastal town of Maldon (East Anglia). Amongst the many worthy men who fell in combat on the English side was their famed leader, the then sixty-odd-year-old ealdorman by the name of Byrhtnoth. Following this, he was mercilessly decapitated by the victorious Norsemen, who took his head home as a war trophy. His mutilated body, however, was taken to the famous Ely Abbey (Cambridgeshire) where it was *cum honore sepelivit* (*Liber Eliensis* II.62) ‘buried with honours’. It is also reported that before the presumably impressive burial ceremony the ealdorman’s head was duly replaced with a *massam cere rotundam* (II.62) ‘round ball of wax’ whose purpose may perhaps be interpreted as a wish to conceal the ignominious incompleteness of the ealdorman’s corpse.

The proposed paper seeks to examine some of the most likely reasons for the posthumous treatment of Byrhtnoth’s body. Particular attention is given to the actual form of the *massa cere rotunda*, which did not necessarily have to be the shapeless form of wax it is sometimes imagined to be. The truth of the matter was obviously well known to the Ely monks, who prepared the body for the burial ceremony. To all those who were not informed of the ealdorman’s decapitation, the artificiality of his head may have gone unnoticed due to the distance from which they observed both the burial rites and the inhumation of the body.

LESZEK GARDEŁA, KAMIL KAJKOWSKI
& PAWEŁ SZCZEPANIK

Otwieranie i rabunek grobów w Polsce wczesnośredniowiecznej

Zjawisko otwierania grobów i manipulacji ludzkimi szczątkami od dawna rejestrowane jest na stanowiskach wczesnośredniowiecznych z ziem polskich, lecz w literaturze przedmiotu dotąd nie podjęto nad nim pogłębionych studiów. Pojawiające się informacje dotyczące takich grobów były zazwyczaj bardzo lakoniczne i nie dały zadowalającej odpowiedzi na pytanie o przyczynę tego procederu. Ponadto, z dostępnych dziś opracowań nie zawsze jasne jest czy obserwowane "manipulacje" rzeczywiście miały charakter intencjonalny, czy związane były z przypadkowymi działaniami różnego typu.

Aby podjąć próbę odkrycia intencji jakimi kierować się mogły osoby dokonujące aktów otwierania grobów, konieczne jest wypracowanie nowej, bardziej precyzyjnej metodyki badań tych zjawisk i świeże spojrzenie na dotąd marginalizowane zagadnienia.

W niniejszym wystąpieniu spróbujemy więc krytycznie odnieść się do szeregu bardzo charakterystycznych, lecz nietypowych zjawisk funeralnych rejestrowanych w trakcie badań wczesnośredniowiecznych cmentarzysk z ziem polskich. Pod uwagę zostanie wziętych sześć kluczowych problemów – kenotafy, odjęte i dodane części ciała, zjawisko przemieszczania/redepozycji elementów szkieletu, a także dokładanie dodatkowych osobników do jamy grobowej oraz rozmaite manipulacje związane z tzw. "wyposażeniem" pochówków. Po dokonaniu przeglądu najbardziej reprezentatywnych przykładów z każdej z wymienionych kategorii spróbujemy krytycznie odnieść się do analizowanych zjawisk i spróbować odpowiedzieć na pytanie o znaczenie tych aktów.

Opening and robbing graves in early medieval Poland

The practice of opening graves and manipulating human remains has been noted at various early medieval cemeteries in Poland, but until present it has remained understudied. Previous studies regarding such instances were usually vague and the scholars often failed to provide satisfactory explanations as to why the graves had been opened. Moreover, it is often unclear from the published cemetery reports whether particular graves and the manipulations of their contents really resulted from intentional actions or simply from accidental post-depositional processes.

In order to reveal the intentions of those who opened early medieval graves it is necessary to develop a more sophisticated research methodology and approach the previously marginalised themes in a new way.

This paper will critically explore a selected range of very unusual mortuary practices that have been identified at early medieval cemeteries in Poland. Particular attention will be devoted to six notions: cenotaphs, adding and removing body parts, displacement or redeposition of skeletal parts, adding extra individuals to the grave and various manipulations of the grave furnishings. Having reviewed the most representative examples from each of the chosen categories, we will attempt at critically assessing their causes and meanings.

JERZY SIKORA

Powtórne otwieranie grobów w Ostrowitem. Kilka uwag na temat zwyczaju wtórnego deponowania ciał w grobach we wczesnośredniowiecznej Polsce i Pomorzu

W 2010 r., podczas badań wykopaliskowych w Ostrowitem (woj. pomorskie) odkryty został dość niezwykły pochówek, opisany jako grób 24. Jego jama grobowa była zbliżona do prostokąta o wymiarach 1,7 x 3,35 m. W środkowej części wypełniska zarejestrowano warstwę piasku próchnicznego o odmiennej charakterystyce, o wymiarach 0,8 x 2,4 m, którą można uznać za prawdopodobny relikt trumny. Wewnątrz tej warstwy zalegał słabo zachowany szkielet osobnika w wieku *adultus*, o płci nieokreślonej metodami antropologicznymi. Poniżej kończyn długich zalegały szczątki kolejnego osobnika, dziecka lub młodej kobiety, wyraźnie przesunięte w kierunku krawędzi trumny, dokonane po przynajmniej częściowym rozkładzie tkanek miękkich zmarłego. Grób wyróżniał się relatywnie bogatym wyposażeniem, zawierającym niezdobioną misę z brązu, elementy dwóch wiader oraz dwa noże z brązowymi okuciami pochewek, przęślik i inne przedmioty. Obserwacje dokonane wokół grobu wskazują, że pierwotnie mógł on być przykryty nasypem kurhanowym o średnicy około 8 m. Na wschód od grobu, w jamie przykurhanowej znaleziono szczątki niewielkiego ssaka (zapewne psa). Chronologia zespołu może być ustalona na okres między połową XI, a połową XII wieku.

Grób ten jest interesujący nie tylko z powodu ponadnormatywnych rozmiarów, nawiązujących do grupy tzw. grobów komorowych oraz relatywnej obfitości darów grobowych, ale także stwierdzonego ponownego otwarcia grobu w celu zdeponowania drugiego ciała. Jest to pierwszy taki przypadek wśród grobów komorowych z obszaru Polski i Pomorza, gdzie z dużą pewnością możemy potwierdzić otwarcie komory grobowej już po złożeniu ciała.

Dodawanie kolejnego ciała do wcześniej istniejącego grobu zostało stwierdzone na innych wczesnośredniowiecznych cmentarzyskach, jak Kałdus, Czersk, Dobrzyń nad Wisłą. W kilku przypadkach kontekst stratygraficzny sugeruje przypadkowe naruszenie starszego

grobu podczas wkopywania młodszej jamy grobowej. W innych przypadkach możemy zakładać celowe otwarcie starszego grobu przez żałobników, dla zdeponowania wtórnego pochówku.

Reopening graves in Ostrowite. Some remarks on secondary burials in early medieval Poland and Pomerania

During excavations in Ostrowite (Pomerania) in 2010 an unusual grave was found. This large grave (nr 24) had a rectangular burial pit of 1.7 m × 3.35 m. The central part of the fill contained a distinct layer of strongly humused sand, probably being the remains of a coffin, measuring 0.8 m × 2.4 m. Inside this layer lay a poorly preserved skeleton of an individual of undetermined sex who died at *adultus* age. At the foot-end of the grave remains of another individual, a child or a young woman, were found, clearly pushed to the edge of the coffin, after at least partial decomposition of the body. The discussed grave was relatively well furnished and included a bronze, undecorated bowl, remains of two buckets, two knives with bronze sheath fittings, a spindle whorl and other objects. Several observations made in close proximity to grave 24 indicate that it could have been covered with a barrow (now leveled) with a diameter of about 8 m. On the eastern side of grave 24 remains of a small mammal (probably a dog) were deposited. The grave has been dated to the second half of the 11th or the first half of the 12th century.

The discussed grave attracts interest due its excessive size – reminiscent of the so-called chamber graves – and a relatively wide range of goods. Particularly intriguing are also the clear traces of its reopening and adding the second body. This is the first case of an alleged chamber grave in the territory of Poland and Pomerania which had been undoubtedly reopened after the deposition of the body.

The addition of a second body to a previously existing grave, however, has been confirmed at a number of early medieval cemeteries, such as Kałdus, Czersk, Dobrzyń nad Wisłą. In some cases, the stratigraphic context suggests accidental violation of older graves by digging a new grave-pit. In other instances we can assume that the mourners intentionally reopened an older grave in order to deposit another body.

TOMASZ KURASIŃSKI

Jeśli nie pochówek, to co? Ludzkie zęby jako wyposażenie pośmiertne we wczesnym średniowieczu

Na cmentarzyskach z okresu wczesnego średniowiecza notowane są groby, w których obecność szczątków ludzkich zaznacza się w postaci pojedynczych kości lub tylko ich fragmentów, ewentualnie innych części anatomicznych, jak zęby. Nie zawsze przyczyniały się do tego niekorzystne warunki glebowe, skutkujące niemal zupełnym rozkładem kośćca. Za opisaną sytuacją mogły stać czynniki o innym podłożu.

Prezentowane wystąpienie omawia znaleziska zębów ludzkich (głównie dziecięcych), odkryte w okolicznościach pozwalających wykluczyć, by były to źle zachowane czy naruszone pochówki. Szczątki te trafiały przede wszystkim do grobów osób dorosłych, na ogół zmarłych w zaawansowanym wieku. Są one notowane m.in. na cmentarzyskach słowiańskich i awaro-słowiańskich z IX-XII w. Jakkolwiek trudno mówić o powszechności rozpatrywanego zjawiska, warto jednak postawić pytanie o jego znaczenie oraz powody, dla których uzębienie stawało się elementem wyposażenia pośmiertnego. Możliwa jest interpretacja zębów jako amuletu, środka stosowanego w magii negatywnej lub depozytu ofiarnego, co pozostaje w głębokim związku z treściami wierzeniowo-symbolicznymi, przypisywanymi tego rodzaju szczątkom. Istotna jest także inna kwestia. Mamy tu bowiem do czynienia ze swoistą transpozycją szczątków ludzkich, prowadzącą do zaistnienia czegoś pośredniego między ucieleśnioną (*embodiment*) rzeczą, a zreifikowanym (*reification*) ciałem. W tym sensie rozpatrywane znaleziska oddzielając się od podmiotu (ciało ludzkie) nie stawały się jeszcze przedmiotem (świat rzeczy).

What if it is not a burial?
Human teeth as grave-goods in the Early Middle Ages

Early medieval cemeteries contain graves in which the human remains are preserved only in the form of single bones (or their fragments) or other anatomical parts such as teeth. Similar instances do not always have to result from unfavourable soil conditions leading to an almost complete decomposition of the skeleton. Other interpretations of such phenomena can certainly be provided, and the occurrence of various, single body parts in graves might actually represent intentional acts.

The present paper discusses the finds of human teeth (mostly children's) that were discovered in circumstances which imply that they had not been part of poorly preserved or disturbed burials. Such remains usually occurred in the graves of adult individuals who died at elderly age. Amongst other cases, children's teeth are noted in graves at Slavic and Avar-Slavic cemeteries from the 9th-11th centuries. Although it is difficult to argue for a wide popularity of this peculiar mortuary ritual, it is nonetheless worth posing some questions on its meaning and exploring potential reasons why teeth had been used as grave goods.

The rich symbolism of teeth allows them to be interpreted in funerary contexts as amulets, objects used in malevolent magic or as a sacrificial deposits. However, it is also vital to consider one other notion. The discussed cases may represent the transposition of human remains, which leads to the emergence of something between an *embodied* thing and a *reified* body. In this way, by being separated from the subject (the human body), the discussed finds did not yet become an object (the world of things).

JACEK WRZESIŃSKI

Tafonomia przeciw czarownicom

Archeologia, jak wiele innych dyscyplin naukowych, w swoich badaniach kieruje się modami, popularnymi nurtami. Tak też dzieje się dzisiaj, gdy obserwujemy ożywione zainteresowanie pochówkami atypowymi. Określenie "czarownica" jako zjawisko zawiera w sobie czynnik zdecydowanie pejoratywny. I mimo, iż w przeszłości uznanie kogoś za "czarownicę" skutkowało eliminacją ze społeczności, to współcześnie osoby takie postrzegane są jako "coś" zdecydowanie mniej groźnego. A to za sprawą autokreacji – nowożytne "czarownice" prezentują się jako osoby zapatrzone w naturę, zastanawiające się nad czynnikami sprawczymi funkcjonowania otaczającej nas rzeczywistości, celebrujące życie. Dzięki temu paradoksalnie to współczesne "czarownice" są dziś najbliżej przyrody – a więc to ONE uświadamiają niektórym, iż człowiek jest częścią świata przyrody.

Badania nad przeszłością dają szereg możliwości interpretacyjnych. Jednak zawsze warto się zastanowić na ile mają one oparcie w źródłach. Zaproponowany tytuł zawiera dwa określenia, które posłużyły jako swego rodzaju metafory. Kryją się pod nimi dwa zagadnienia pozwalające na samodzielne, odrębne dyskusje i konferencje. Jednak w ramach proponowanego wystąpienia chciałbym jedynie zwrócić uwagę na kilka problemów kryjących się pod tytułowymi określeniami. Jeden dotyczy metod badań (w tym dokumentacji), znajomości anatomii, warunków środowiskowych, a także procesów podepozycyjnych. Natomiast drugi łączy się z rozmaitymi pochówkami określanymi jako atypowe. Warto tu zaznaczyć, iż przy braku jasnych kryteriów określających "typowość" każdy jest "atypowy" – każdy grób i każdy pochówek jest inny.

Taphonomy against witches

Archaeology, like many other disciplines, is guided by fashions and popular trends. So it happens today, when we see heightened interest in atypical burials. The term "witch" as a phenomenon includes a strongly pejorative factor. Though "witches" were often excluded from their communities in past societies, nowadays they are seen as something far less sinister. Modern "witches" present themselves as individuals focused on nature, constantly wondering about the causative factors of reality and celebrating life. Thus, paradoxically, modern "witches" are now close to the nature and so it is they who make us aware that we are all part of the natural world.

Researching the human past provides a broad range of interpretative possibilities. However, it is always worth considering to what extent these interpretations are actually supported by the available sources. The proposed title of this paper contains two expressions that will be seen here as a kind of metaphor. They encompass two key issues which may allow for organizing separate discussions and conferences about them.

In the present paper, however, I would only like to point out to several problems which its title implies. The first concerns the methods of research (including documentation), knowledge of anatomy, environmental conditions, and also post-depositional processes. The second refers to the problems associated with burials regarded as atypical. It is worth noting that in the absence of clear criteria for determining what is really "typical", everything is "atypical" – each grave, each burial is different.

Sesja 4 / Session 4

Okres nowożytny
Early modern times

JOANNA WAWRZENIUK

Rola stopy w obrzędzie pogrzebowym dawnych Słowian w aspekcie porównawczym

Starożytni Chińczycy wierzyli, że w ciele każdego człowieka znajdują się specjalne kanały energetyczne tzw. meridiany. Są one ulokowane symetrycznie wzdłuż całej długości ciała człowieka, a płynąca w nich energia, kumuluje się w kilku miejscach. Jednym z takich miejsc są stopy. Wierzono również, że poprzez stopy dusza opuszczała ciało po śmierci.

W opisywanych słowiańskich zwyczajach pogrzebowych dominują relacje, że zmarłych początkowo nie ubierano w buty. Zakładano im czasami specjalne skarpety lub "meszty". Brak butów u zmarłego tłumaczony był między innymi w oparciu o przeświadczenie, iż człowiek po śmierci trafiał boso do królestwa zmarłych. Niezależnie od wizji zaświatów, nieboszczyka przyrównano wtedy niemowlęciu – odchodził on do innego świata tak, jak wyszedł z łona matki: bosy i zdezorientowany. W takiej sytuacji ryt śmierci stawiano na równi rytowi narodzin.

Wizerunek stopy odnajdujemy na kamieniach nagrobkowych czy drewnianych deskach przerzucanych przez różnego rodzaje strumienie czy bagna. Ślad wyżłobionej stopy czy podeszwy dokumentują źródła archeologiczne i etnograficzne. Wszystko to stanowi dobry punkt wyjściowy do rozważań o roli tej części ciała w obrzędzie pogrzebowym i innych rytach słowiańskich w kontekście lepiej udokumentowanych wierzeń przedchrześcijańskich i chrześcijańskich.

The role of the foot in Slavic funerary practices. A comparative approach

The ancient Chinese believed that the body of every human being has special energy channels called "meridians". They are located symmetrically along the entire length of the human body and the energy flowing through them accumulates in several places. One of such places is the foot. It was believed that upon death the soul left the human body through the feet.

Textual descriptions of Slavic funerary customs often mention that originally the deceased were buried without shoes. Sometimes, however, special socks or shoes called "meszty" were put on their feet. The lack of shoes for the dead has usually been explained on the basis of past beliefs according to which they walked to the afterlife barefoot. Regardless of how the afterlife was imagined, the dead were compared to a newborn child – they ventured to the afterlife in the same way as they came out from their mother's womb, barefoot and confused. In this context death was considered equal with birth.

The image of the foot may be found on gravestones or wooden planks that were placed – as symbolic bridges – over various streams or bogs. Traces of incised feet or soles may be found in various archaeological and ethnographic sources. All this creates a good starting point for considering the role of this part of the human body during Slavic funerals and other ritual practices. Particularly valuable would be to set these practices in a comparative perspective and in the context of better documented pre-Christian and Christian beliefs from various communities.

PAWEŁ DUMA

Znaleziska pojedynczych kończyn ludzkich w rejonie pl. Nowy Targ we Wrocławiu – ślady wierzeń magicznych czy pamiątki minionej sprawiedliwości?

W trakcie prac archeologicznych prowadzonych w rejonie pl. Nowy Targ we Wrocławiu, którymi kierował także autor, natrafiono na kilka trudnych do wyjaśnienia znalezisk w postaci pojedynczych kończyn ludzkich (stopa, dłonie, mały palec, fragment czaszki). Wszystkich znalezisk dokonano w warstwach średniowiecznych datowanych od końca XII do XIV w.

W rejonie tym rozwijało się przedlokacyjne, bardzo gęste, osadnictwo. Dzięki dogodnemu położeniu przy przeprawie na Ostrów Tumski – sercu ówczesnego Wrocławia – zaistniały tu dobre warunki dla handlu i rzemiosła. Obszar badań był miejscem, gdzie licznie osiedlali się przybysze z zachodu – kupcy, rzemieślnicy, lecz zapewne również prości koloniści. Przynosili oni nowe sposoby gospodarowania i technik budowlanych. Możemy również przypuszczać, że wspomnianej wędrówce towarzyszyły specyficzne przekonania i zwyczaje, które na pewno w wielu kwestiach były obce słowiańskiej ludności rodzimej. Niejasne są dla nas tego typu relacje. Znaleziska z tego rejonu nie mają sobie jednak równych w dotychczasowych badaniach średniowiecznego Wrocławia, a także w innych częściach Europy nie zaliczają się one do częstych.

Kończyny ludzkie wystąpiły w różnych kontekstach. Częściowo były związane z budynkami mieszkalnymi, lecz raczej nie jako tak zwane ofiary zakładzinowe – jaki był powód ich umieszczenia w ziemi pozostaje zagadką. Znaleziska dłoni możemy wiązać z rozpowszechnionym od średniowiecza przekonaniem o magicznych właściwościach członków pozyskanych z ciał skazańców. Podobnego rodzaju talizmany miały pomagać w kradzieżach i chronić przez ujęciem. Świeczki wykonane z palców straconych przestępców miały wiele innych zastosowań. Źródła poświadczają, że podobne przekonania funkcjonowały również na Śląsku aż do połowy XIX w. Analiza antropologiczna odkrytych kończyn ludzkich wykazała, że w niektórych

przypadkach nie zostały one odcięte, lecz odłamane. Możemy przypuszczać, że dokonano tego już po śmierci danej osoby. W trakcie wystąpienia zaprezentowane zostaną również inne warianty interpretacyjne związane z analogicznymi znaleziskami z różnych części Europy.

Finds of human limbs in the area of Nowy Targ in Wrocław – traces of magic beliefs or past judicial practices?

Archaeological excavations that took place in the area of Nowy Targ in Wrocław, and which were led by the author of this presentation, revealed several hard to explain phenomena – remains of hands, fingers, parts of skull and foot. All finds were discovered in the medieval layers, dated from the end of 12th until the 14th century. At that time the excavated area belonged to the most interesting part of Wrocław and simultaneously was the place of fast developing settlements.

Thanks to the convenient location, at the ford on Ostrów Tumski which was then the centre of the town, there occurred very good conditions for trade and craft. Before the German Town Law was adopted and a regular street grid implemented, the area of Nowy Targ was extensively settled by merchants, craftsworkers and common people from the West. They introduced new ways of farming and building techniques. We can also suppose that their settlement was accompanied by specific beliefs and traditions that certainly were previously unknown to the native Slavic population. The exact nature of the relations between the incomers and natives are still unclear to us, but the finds from Nowy Targ are unparalleled in comparison with those previously discovered in medieval Wrocław, and even other parts of Europe.

The finds of individual human limbs occurred in various contexts. Some of them were discovered within residential buildings, but it seems that they cannot be interpreted as sacrificial offerings. The reasons for their deposition still remains a mystery. The discoveries of human hands, however, can be associated with a widespread belief in the Middle Ages according to which various body-parts (especially those obtained from the bodies of convicts) had magic properties. Similar

talismans were believed to offer supernatural help for thieves and protection against being caught. Candles made from executed criminals' fingers had multiple functions. The textual sources certify that similar beliefs functioned in Silesia until the second half of the 19th century. Interestingly, the anthropological analysis of discovered human limbs shows that they were not cut-off, but actually broken off. We can suppose that this was done when the person who owned them was already dead. In this paper I will discuss also other possibilities of interpreting analogous finds from various parts of Europe.

DANIEL WOJTUCKI

Magia pod szubienicą. Postępowanie z ciałami straconych skazańców na nowożytnym Śląsku i Górnych Łużycach

Fragmenty ciał straconych przestępców lub narzędzia, które posłużyły do kaźni stanowiły nieodłączny element późnośredniowiecznej, jak i nowożytnej farmacji i medycyny. Popularnością wśród katowskich "pacjentów" cieszyły się przeróżne smalce wytapiane ze zwierzęcego tłuszczu lub rzadziej ludzkiego. Oprócz tłuszczu powszechna była praktyka pozyskiwania do celów leczniczych ze zwłok skazańców całych kończyn lub ich fragmentów oraz organów wewnętrznych. Fragmenty zwłok straconych, tj. mięso (wysuszone), krew, włosy lub skórę, uważano za główne składniki niektórych ówczesnych medykamentów. Lecznicza moc miała gromadzić się przede wszystkim w ciałach ludzi młodych i zdrowych. Warunkiem było jednak, aby osoba ta odeszła śmiercią gwałtowną, dlatego idealnie nadawały się do tych celów zwłaszcza zwłoki skazańców lub samobójców. Stąd też mięso pozyskane od takich osób nazywano *Schelmen-Mumia*. Publiczna egzekucja dostarczała również cenionego medykamentu, jakim była krew ściętego skazańca lub skazanej (*Armesünderblut*). Problemem, z jakim borykały się władze ośrodków posiadających miejsce straceń, były także kradzieże elementów ubioru, narzędzi egzekucyjnych lub części ciała straconych przestępców. Przedmioty te w dalszej perspektywie służyły medycynie, do celów magicznych lub były wykorzystywane do popełniania kolejnych przestępstw. Powszechnie wierzono, że odcięte palce lub kawałki ubrania powieszonego miały zapewnić dobrobyt finansowy, natomiast drzazgi z belki lub słupa szubienicznego – przynosić szczęście. Sznur szubieniczny zapewniał żołnierzowi idącemu na wojnę szczęśliwy powrót do domu, a broń zrobiona z łańcucha wiszącego na belce szubienicy zapewniała sukcesy w walce. Jednocześnie katu, który miał stały kontakt z miejscem straceń, ciałami zabitych i narzędziami przypisywano zdolność leczenia ludzi i zwierząt. Sam zaś postrzegany był przez lud jako osoba posiadająca niezwykłą moc.

Magic at the gallows.
The disposal of bodies of executed convicts in early modern Silesia and Lusatia

Body-parts of executed criminals or tools that were used for execution were essential components of late medieval and early modern pharmacy and medicine. Especially popular among the "patients" of executioners were various lards, melted from animal or less frequently human fat. In addition to obtaining fat, there was a widespread practice of acquiring whole limbs or portions of internal organs from the corpses of executed criminals for medicinal purposes. Fragments of human corpses, like flesh (dried), blood, hair or skin, were considered as the main components of some contemporary medicines. According to past beliefs the healing power accumulated mainly in the bodies of young and healthy people. The requirement was that the person had suffered violent death and therefore the corpses of convicts or suicides were ideally suited for such purposes. Consequently, the flesh obtained from executed persons was called *Schelmen-Mumia*. Public executions also provided a valued medicine which was the blood of a beheaded criminal, either man or woman (*Armesünderblut*). A serious problem which the authorities in controlling execution sites had to deal with was the recurring theft of clothing and various tools used for executions as well as different body-parts of convicted criminals. In the long-term these objects were used as medicine or for magic purposes. Sometimes, they may have also been used to commit further crimes. It was widely believed, for example, that the cut-off fingers or pieces of clothes provided financial well-being, while the splinters of the gallows' joist or column brought good luck. Rope taken from the gallows ensured that the soldier in possession of it would return home unharmed after the war and a weapon made from the gallows' chain ensured success in battle. At the same time the executioner, who regularly spent time at the execution site and was in direct contact with corpses and tools, was believed to have the ability to heal people and animals. He was regarded by the folk as a person with an extraordinary power and supernatural skills.

IZABELLA WENSKA

Kości w medycynie i magii ludowej Słowian

Kości w wierzeniach ludowych uznawane są za swego rodzaju "rusztowanie" dla miękkich tkanek, nadając im formę i utrzymując w odpowiednim kształcie postać człowieka. Jako najbardziej "wewnętrzna część ciała" kości pojawiają się w zamówieniach mających wypędzić chorobę. Jednocześnie łączą się one z wyobrażeniami dotyczącymi pierwotnej ofiary (Ymir, Purusza, Tiamat), z której ciała bohater tworzy znany nam świat. Z cielesnych szczątków olbrzyma powstają lądy, z krwi rzeki, a z kości góry i skały. Kamienie stają się w ten sposób "kośćmi ziemi". Wpisuje się to w ludowy sposób postrzegania świata na zasadzie analogii między ludzkim ciałem, a kosmosem (mikrokosmos – makrokosmos). W medycynie i magii ludowej kości funkcjonują jako środek leczniczy i amulety, a szczególną wartość posiadają te pochodzące od osób zmarłych nietypową, gwałtowną śmiercią. W moim wystąpieniu chciałabym poruszyć temat funkcjonowania kości w folklorze szeroko pojętej Słowiańszczyzny, zwłaszcza w medycynie i magii na tle ludowej wizji świata.

Bones in Slavic folk magic and medicine

In folk beliefs, bones are recognized as a kind of "scaffold" for soft tissues, which keeps them in a certain shape. As the most "internal part of the human body", references to bones occur in incantations intended to expel sickness from the body. At the same time, bones are related to the image of the primeval sacrifice, like that of Ymir or Tiamat, whose bodies were used to create the world. The flesh built the ground, the blood created rivers, and the bones formed mountains and rocks. In this way, stones became the "bones of the earth". All this is relates to the folk perception of the world as an analogy between human body and the cosmos (microcosmos – macrocosmos). In folk medicine and magic, bones may serve as a cures or amulets, especially those taken from people who died in unusual ways. In my presentation I would like to explore the motif of bones in Slavic folklore, especially in folk medicine and magic. The discussion will be set within the wider context of Slavic world-view.

ALFABETYCZNA LISTA AUTORÓW / ALPHABETICAL LIST OF AUTHORS

***

Mgr Dariusz Andrzejczak
Poznań

Dr Edeltraud Aspöck
OREA Institute for Oriental and European Archaeology, Austrian Academy of Sciences, Vienna

Dr Paweł Duma
Wrocław

Dr Leszek Gardeła
Instytut Archeologii, Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów

Dr Tomasz Gralak
Instytut Archeologii, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław

Mgr Martine van Haperen
Leiden University, Leiden

Mgr Anne Hofmann
Institut für Nordische Philologie, Ludwig-Maximilians-Universität, Munich

Mgr Kamil Kajkowski
Muzeum Zachodniokaszubskie w Bytowie, Bytów

Dr Alison Klevnäs
Department of Archaeology and Classical Studies, Stockholm University, Stockholm

Prof. dr hab. Andrzej Kokowski
Instytut Archeologii,
Uniwersytet im. Marii Curie Skłodowskiej w Lublinie, Lublin

Dr Tomasz Kurasiński
Ośrodek Badań nad Dawnymi Technologiami,
Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Łódź

Paul Mortimer
Wulfheodenas

Dr Łukasz Neubauer
Instytut Neofilologii i Komunikacji Społecznej,
Politechnika Koszalińska, Koszalin

Mgr Astrid Noterman
Centre for Medieval Studies, University of Poitiers, Poitiers

Stephen Pollington
Wulfheodenas

Dr Jerzy Sikora
Instytut Archeologii, Wydział Filozoficzno-Historyczny,
Uniwersytet Łódzki, Łódź

Dr Kalina Skóra
Ośrodek Badań nad Dawnymi Technologiami,
Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Łódź

Prof. dr hab. Leszek Paweł Słupecki
Instytut Historii, Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów

Mgr Paweł Szczepanik
Instytut Archeologii, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń

Dr Joanna Wawrzeniuk
Instytut Archeologii, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa

Mgr Izabella Wenska
Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej,
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań

Dr Daniel Wojtucki
Instytut Historyczny, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław

Mgr Jacek Wrzesiński
Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, Lednica

Dr Daniel Żychliński
Archeologiczna Pracownia Badawcza „THOR", Gniezno

NOTES